

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Товкач І.Є.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджено теоретичні питання становлення творчої особистості у психологічній науці; порушується проблема психологічних особливостей прояву креативності у дітей старшого дошкільного віку, розкрито підходи до вивчення вікових закономірностей розвитку креативності; підкреслюється значення гри як основного виду діяльності дошкільнят, як способу прояву індивідуальних особливостей та відображення рівня розвитку психічних процесів; розкрито фактори прояву креативності у старшому дошкільному віці.

Ключові слова: творча особистість, креативність, індивідуальний розвиток, закономірності, діти старшого дошкільного віку, спілкування, уява, гра, фактори та інші.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вимагає активних, діяльних людей, здатних реалізувати свій особистісний потенціал. Така трансформація вимог до сучасних людей актуалізує проблему формування нового типу особистості, яка здатна повноцінно реалізувати власні здібності, сприяючи одночасно і розвитку суспільства [6, с. 128-131]. Тому проблема розвитку та формування творчої особистості є надзвичайно актуальною в сучасній психологічній науці. Це обумовлено як соціально-економічною динамікою та потребами суспільства, так і процесами гуманізації освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо констатувати, що погляди на людину як активну творчу істоту, унікальну цілісність, яка має певний ступінь свободи від зовнішньої детермінації поведінки і можливості впливу на свою долю утверджувалися у гуманістичній психології та педагогіці ще з минулого століття (Б. Ананьев, Ф. Лереш, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сухомлинський, Е. Фромм, Е. Еріксон та ін.). «Особистість розвивається як ціле...» [10, с. 96]. У своєму дослідженні спираємося на поняття про те, що *особистість розвивається з дитини*, яка народжується як індивід з притаманними їй фізичними та психічними властивостями, вступаючи у взаємодію з навколишнім природним середовищем вона починає привласнювати досвід попередніх поколінь, пристосовуючись до нових форм існування.

У психологічній літературі проблема креативності розглядається в дослідженнях теоретичного та прикладного характеру. Так, у зарубіжній психології вона представлена у працях А. Адлера, Дж. Гілфорда, Дж. Келлі, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Р. Стернберга, П. Торренса, Е. Фрома, К. Юнга та ін. Серед вітчизняних та російських досліджень із проблематики креативності варто відзначити праці Б. Ананьева, Г. Балла, Д. Богоявленської, О. Брушлинського, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Люблінської, С. Максименка, О. Матюшкіна, С. Медніка, В. Моляко, Я. Пономарьова, В. Роменця та ін. Так Л. Виготський стверджував, що питання творчості у дітей, розвитку цієї творчості і значення творчої праці для загального розвитку й дозрівання дитини є дуже важливим в дитячій психології та педагогіці. Творчі процеси мають прояв у дитини достатньо рано. Так само прагнення дітей до *словотворчості* є такою ж діяльністю уяви, як і гра [4, с. 5]. О. Люблінська писала, що діти старшого дошкільного віку «намагаються скласти вірші, вигадують якісь дивні історії...Активність 6-7 річних дітей набирає творчого характеру. Вона виявляється в самостійних ініціативних діях» [12, с. 53]. С. Кулачківська підкреслювала: «Творчість дошкільнят характеризується неподільною єдністю

уяви та мислення, яскравою емоційністю, що подеколи переважає над раціональними моментами. Елемент творчості як провідний включають усі види діяльності...» [9, с. 15]. В. Моляко щодо суті «теорії творчості» пише: «Сучасні відомості про характер протікання творчого процесу достатньо суперечливі, діапазон думок коливається між двома полюсами, а саме: від уявлень, що цей процес протікає за строго визначеними етапами (логічний варіант), до повного непізнання, сумбурності, непередбачуваності і некерованості як такого «з боку» свідомості (інтуїтивний варіант)» [13, с. 34]. Отже, як показує аналіз літератури, розвиток креативності обумовлений різними факторами, в тому числі і віковими особливостями. Єдиної теорії розвитку креативності в онтогенезі немає.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку мовлення не використовуються систематично та цілеспрямовано методи, що стимулюють дітей до словотворчості (самостійного складання загадок, римованих рядків, казок), розкривають творчий потенціал кожної дитини. Застосування подібних методів здійснювалося, в основному, стихійно, лише частково свідомо та не було плановим, цілеспрямованим у процесі усвідомлення дітьми зазначеного віку мовлення. Але розкриття факторів прояву креативності у старшому дошкільному віці, широке застосування казки, методу гри як основного виду діяльності дошкільнят, як способу прояву індивідуальних особливостей та відображення рівня розвитку психічних процесів, становлення особистості дошкільника, на наш погляд, є важливим інструментом в педагогічній діяльності вихователів, який дозволяє успішно вирішувати завдання становлення творчої особистості дошкільника.

Мета статті. Головною метою цієї статті є висвітлення питань щодо становлення творчої особистості у психологічній науці; порушується проблема психологічних особливостей прояву креативності у дітей старшого дошкільного віку, розкрито підходи до вивчення вікових закономірностей розвитку креативності.

Виклад основного матеріалу. Можна виділити три основні підходи до вивчення вікових закономірностей розвитку креативності. Так, представники першого підходу зазначають, що відбувається поступовий, неперервний ріст креативності (Л. Обухова, С. Чурбанова, 1994). Учені, які дотримуються другого підходу (Н. Шумакова, 2004; В. Юркевич, 1996) встановили, що у зв'язку із засвоєнням знань креативність дитини знижується. Прихильники третього підходу (В. Дружинін, 2002; П. Торренс, 1965) стверджують, що креативність розвивається нерівномірно, тобто є певні піки та спади [5, с. 208].

Зокрема, В. Дружинін виділяє два етапи формування та розвитку креативності. На першому етапі проходить розвиток «первинної» креативності як загальної творчої здібності, неспеціалізованої стосовно певної сфери людської життєдіяльності. Сензитивний період цього етапу настає в 3-5 років. На другому етапі (підлітковий і юнацький вік) на основі «загальної» креативності формується «спеціалізована» креативність: здібність до творчості, пов'язана з певною сферою людської діяльності. На цьому етапі особливе значення має професійний зразок, підтримка сім'ї та однолітків [5, с. 217]. Т. Барішева стоїть на позиціях, що онтогенез креативності розкривається в контексті різних теорій розвитку особистості, в яких можна прослідкувати і лінію розвитку креативності. Вона зазначає, що процес становлення креативності включає декілька етапів. Перший етап – «пробудження», накопичення сенсорного, емоційного, інтелектуального досвіду як основи творчості. Важливими моментами цього періоду є інформаційно збагачений простір, імпульс пробудження, джерела, що мотивують творчу діяльність. Другий етап – *копіювання та імітації*, засвоєння еталонів креативної поведінки, технологій, засобів, способів творчої діяльності. Головне на цьому етапі – засвоєння технологічного досвіду. Третій етап – *імплікації (зв'язків)*, переносу, застосування засвоєних еталонів у нових особистісно значимих умовах, експериментування, пошук нових зв'язків та відношень, джерело становлення «Я-концепції» в плані власних можливостей, імпульс до розвитку позиції творця. Четвертий етап – *трансформації*, перетворення досвіду у відповідності з індивідуальними особливостями, можливостями, потребами.

П'ятий етап – *гармонізація* психологічної структури креативності, індивідуалізація творчої діяльності, становлення творчої індивідуальності [1].

Т. Барішева підкреслює, що навіть у рамках однієї вікової групи креативність проявляється нелінійно і нерівномірно, кожен віковий період говорить про сензитивність розвитку певних параметрів у структурі креативності [1]. Отже, ми можемо зробити висновок, що в динаміці розвитку креативності виділяють два піки: перший – дошкільний вік, другий – підлітковий та юнацький вік. На нашу думку, саме дошкільний вік є найбільш сензитивним для розвитку креативності особистості. Це пов'язано з багатьма психологічними особливостями даного вікового періоду. Це період онтогенетичного розвитку дитини від трьох до семи років, пов'язаний із переходом від дошкільного дитинства до молодшого шкільного віку.

Т. Піроженко зазначає, що **для дитини немає творчості поза діяльністю**, але в її житті є діяльність, позбавлена у певному розумінні **творчого (сутнісного) змісту**. Виходячи з цього, можемо розглядати предметно-практичну діяльність як вихідний момент прояву творчого потенціалу малюка, але це потребує уваги дорослих, збагачення таких способів організації життєдіяльності, які б сприяли прояву активності та самостійності дошкільнят [14]. Вона пише: «...наголосимо: **головна ознака прояву творчого потенціалу людини – її активність, яка реалізується у доцільній для дошкільного етапу життя діяльності**» [14, с. 10]. Завдяки активному наслідуванню і зростаючій здатності до навчання, активність дитини дедалі частіше набуває форми діяльності: гри, виконання окремих трудових, фізичних та навчальних дій. Загальновідомим фактом також вважається, що *гра* – провідна діяльність дошкільника, найкращий засіб задоволення його інтересів і потреб, реалізація його задумів та бажань. У грі мають прояв задатки, оперативно та творчо вирішуються протиріччя, що постійно ви-

никають, відбувається засвоєння соціальної діяльності, присвоюється «культурно-історичний досвід» [8]. Л. Віготський зазначає, що гра є основною умовою розвитку дитини, під час якої вона може проявити свої здібності, що відкривають рівень її найближчого розвитку [3, с. 62-76]. Л. Люблінська вважала, що гра має історичний характер; є формою набуття і уточнення знань. Гра є формою активної мислительної діяльності. У грі дитина найбільш активна...У тому і є цінність гри, що у ній дитина, активно відображуючи життя, її змінює, а зміна, перетворення є особливістю людської практики як засобу пізнання [11, с. 184]. Дитяча гра як основний вид діяльності дошкільнят, є також способом прояву індивідуальних особливостей та відображення рівня розвитку психічних процесів (відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви) тощо. Л. Віготський стверджував, що питання творчості у дітей, розвитку цієї творчості і значення творчої праці для загального розвитку й дозрівання дитини є дуже важливим в дитячій психології та педагогії. Творчі процеси мають прояв у дитини достатньо рано. Так само прагнення дітей до словотворчості є такою ж діяльністю уяви, як і гра [4, с. 5]. Психолог підкреслює значення *казки*, яка допомогла уявити складне життєве ставлення, образи якої ніби – то освітлили життєву проблему, і чого не змогло зробити холодне прозаїчне мовлення, те зробила казка засобом своєї образної й емоційної мови [4, с. 18]. Він розкриває механізми творчої уяви без якої неможлива дитяча творчість. Те, що дитина бачить і чує являється першими опорними крапками для її майбутньої творчості. Вона накопичує матеріал, з якого потім буде будуватися її фантазія. Далі йде дуже складний процес переробки цього матеріалу (розподіл цілого на частини, деякі з яких запам'ятовуються, а деякі забуваються; далі йде процес зміни чи спотворення і об'єднання елементів в єдине ціле – асоціація).

Сучасні дослідники (С. Ладивір, Г. Піроженко та ін.) схиляються до думки, що найважливіше новоутворення дитини дошкільного віку – це *потреба в спілкуванні*. Спілкування стає провідним видом діяльності дитини зазначеного віку, що характеризується більш стійкою увагою, спостережливістю, здатністю до аналітико-синтетичної діяльності, самооцінки, прагненням до спільної діяльності, творчості. Становлення «Я» дошкільника являє собою безперервний розвиток процесів, які беруть свій початок ще з раннього дитинства. Як показує аналіз літератури, в старшому дошкільному віці удосконалюються необхідні для розвитку креативності когнітивні характеристики (прагнення до пізнання, висока чи достатня активність, ініціативність та ін.). Формування пізнавальної сфери у дітей зазначеного віку характеризується становленням складних форм аналітико-синтетичної діяльності, поступовим переходом до абстрактного мислення, що зумовлено змістом навчального матеріалу на заняттях. Отже, розвиток мислення сприяє інтелектуалізації сприймання, вдосконаленню прийомів запам'ятовування та відтворення, стимулює розвиток творчої уяви, креативності. Разом з тим, у дошкільному віці інтенсивно розвивається уява – це така психічна функція, якою дитина оволоділа так, що в змозі доволі нею керувати. Зовнішні та внутрішні проблеми, які можуть виникати у дитини зазначеного віку, вони можуть переносити в уяву, будувати власний уявний світ. Продуктивність, оригінальність, самостійність процесу уяви, домінування активної, творчої уяви свідчить про розвиток у даний віковий період творчого потенціалу. Отже, уява може збагачувати життя дитини, поєднуючись з творчим мисленням, і ставати істинною креативною силою його особистості, але може і відчужувати його від реального на

користь уявного світу, значно обмежуючи розвиток пізнавальної діяльності [2, с. 142]. За Г. Костюком індивідуальний розвиток розглядається як єдиний цілісний процес, що виражається в різних формах: морфологічній, фізіологічній, психічній і соціальній. Вони взаємопов'язані, в їхньому розвитку є спільні риси і свої специфічні особливості. Тільки індивідні якості, тобто такі, що притаманні людині задатки, анатоми – фізіологічні передумови, закладають підвалини створення особистості [8, с. 109-132]. Тому кожна дитина досягає креативності по-своєму, залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант.

До факторів прояву креативності у старшому дошкільному віці відносимо: 1. Наявність прагнення дітей до словотворчості є такою ж діяльністю уяви, як і гра (За Л. Виготським). 2. Подальший розвиток наочно-образного та логічного мислення дитини старшого дошкільного віку. Оволодіння дитиною окремими розумовими вміннями – аналізом, синтезом, класифікацією, аналогією сприяє тому, що вона перевіряє можливості свого мислення. Все це розширює її інтелектуальні можливості, сприяє створенню нового продукту (малюнка, загадки, казки). 3. Розвиток рефлексії, самосвідомості. Уточню-

ються та закріплюються межі свого «Я» від «Я» інших людей, розширюється зміст свого «Я». Завдяки цьому дитина старшого дошкільного віку відкриває для себе нові контексти ситуацій, точки зору, у неї з'являється можливість побачити нові ракурси. 4. Високу сензитивність до поведінкових проявів інших людей. Вона сприяє підвищенню креативності, оскільки дозволяє сприймати ззовні більше інформації, використовувати її у своєму досвіді, швидше реагувати на дії інших людей.

Висновки та пропозиції. Узагальнюючи теоретичні положення проблеми визначення творчої особистості у психологічній науці, можна сказати, що становлення творчої особистості – процес динамічний і складний. Дошкільний вік є сензитивним для розвитку креативності особистості. Кожна дитина досягає креативності по-своєму, залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант. Саме у цьому віці креативність може закріпитися у структурі особистості як стійка характеристика, яка свідомо реалізується у процесі творчості. Перспективами подальших досліджень є створення моделі формування креативності і конструювання оптимальних шляхів її досягнення, зокрема, у дітей старшого дошкільного віку.

Список літератури:

1. Барышева Т. А. Креативность. Диагностика и развитие [Текст] / Т. А. Барышева. – Рос. гос. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2002. – 205 с.
2. Вікова та педагогічна психологія [Текст]: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. – 344 с.
3. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка [Текст] / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62-76.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст]: Психол. очерк: кн. для учителя / Л. В. Выготский. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – С. 5.
5. Дружинин В. Н. Психология общих способностей [Текст] / В. Н. Дружинин. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 368 с. : (Серия «Мастера психологии»).
6. Дідик Н. М. Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників [Текст] / Н. М. Дідик // «Молодий вчений». – № 1(03) січень, 2014 р. – С. 128-131.
7. Колесник Н. П. Самовоспитание детей старшего дошкольного возраста в творческой сюжетно-ролевой игре [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Н. П. Колесник Москва, 2000. – 215 с.
8. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [Текст] / Г. С. Костюк. – К.: Радшк., 1989. – С. 109-132.
9. Кулачківська С. Новий погляд на стару проблему / Світлана Кулачківська // Дошкільне виховання, 2002. – № 7. – С. 15-17.
10. Куликов Л. Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия / Л. Куликов – Питер, СПб., 2009. – Л. Куликов. – С. 96.
11. Люблинская А. А. Очерки психического развития ребенка [Текст] / А. А. Люблинская. – М.: Издательство АПН РСФСР. – 1959. – 547 с.
12. Люблинская Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблинская. К.: Видавниче об'єднання «Вища школа». – 1974. – С. 53.
13. Моляко В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности // Обдарована дитина № 4. – 2002. – С. 33-43.
14. Піроженко Т. Особистісний потенціал дошкільника: умови розвитку в сучасному суспільстві [Текст] / Т. Піроженко // Дошкільне виховання. 2012. № 1. – С. 8-16.

Товкач І.Е.

Педагогический институт

Киевского университета имени Бориса Гринченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КРЕАТИВНОСТИ В СТАРШЕМ ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье исследованы вопросы становления творческой личности в психологической науке; поднимается проблема психологических особенностей проявления креативности у детей старшего дошкольного возраста, раскрыты подходы к изучению возрастных закономерностей развития креативности; подчеркивается значение игры как основного вида деятельности дошкольников, как способа проявления индивидуальных особенностей и отражение уровня развития психических процессов; раскрыты факторы проявления креативности в старшем дошкольном возрасте.

Ключевые слова: творческая личность, креативность, индивидуальное развитие, закономерности, дети старшего дошкольного возраста, общение, воображение, игра, и другие факторы.

Tovkach I.Ye.

Pedagogical Institute of Boris Grinchenko Kyiv University

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CREATIVITY IN THE PRESCHOOL AGE

Summary

The article explores the theoretical issues of formation of the creative personality in psychological science; raises the problem of the psychological characteristics of creativity in children of preschool age. It discloses the approaches to the study of age-related patterns of creativity development; underlines the importance of the game as the main activity of preschoolers, as the mode of existence of individual characteristics and the reflection of the level of development of mental processes. The paper reveals the factors of creativity in the preschool age.

Keywords: creative personality, creativity, personal development, patterns, children of preschool age, communication, imagination, play, and other factors.

UDK 159.923.2

THE MAIN PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF RESOURCEFUL ATTITUDE TO OTHER

Shtepa O.S.

Ivan Franko National University of Lviv

The article analyses the problem of factors of a resourceful person's attitude towards others. On the theoretical level, the problem is localized as overcoming individualism. Empirically, it is established that resourceful attitude is formed according to the type of interpersonal relations «kind-heartedness» on the basis of experience of supporting others and ability to trust them. Resourceful attitude to others differs from affiliation, altruism, helping others, care, attachment by being formed on the basis of personal experience of supporting others. Resourceful relations presuppose analytical and simultaneously kind-hearted attitude to others, respect of the actor of such relations to oneself and their certainty of own luck and that there is more good in the world than evil. With the age a resourceful person relies less on others but their ability to support them increases.

Keywords: individualism, psychological resourcefulness, support, trust, resourceful attitude.

The problem. Mutual understanding in communication has always been one of topical directions in researching social psychology of a personality. Modern scientific paradigm of postmodern suggests interpreting relations from the position of social constructionism, which states that the way of a person's understanding the world is not given, but rather results from their relationships [4, p. 64]. Simultaneously, postmodern person values the feeling of privacy as autonomy and independence of social context of life, which is proved by philosophical and sociological research of individualism [16, p. 6-7].

Psychologism of the idea of construing personality in relationships is based on the concept of discourse or dialogue. Hence, the person who is a participant of the discourse of the model of the world may determine the ways and forms of construing the picture of life. That is why, in our opinion, it is necessary to analyze more attentively the substantial qualities of a person participating in construing the discourse of life.

Literature review. According to M. Yatsyno, modern world is developing in the culture of individualism, in which modal personality is characterized by narcissism, seeing success as a criterion of self-creation, fear of losing ego, consumer's attitude towards others [16, p. 182-188]. The main problem of a person of individualistic culture is relationships with others. M. Yatsyno states that the «creation» of the culture of individualism should be asocial and egotistic individual. <...> their connections with other people are fragile and temporary and they hope for getting rid of them, since there is no basis to influence their stability and strengthening [16, p. 236]. Therefore, attitude towards others becomes a determining con-

dition for a person's self-determination in life discourse. This conclusion is also proved by B. S. Bratus who sees the «way» a person treats others as his/her central sense-building quality, the indicator of essential, spiritual «normality». The scholar defined two «ways» of a person's attitude to the Other: 1) attitude to the Other as self-worth, or 2) depreciation of the Other (B. Bratus as cited by Kalashnikova [6, p. 38]). Attitude to the Other is seen as one of the vectors determining the orientation of the personality, that is, the integral quality. So, in the model of personal orientation a «healthy position» of cooperation is determined by a person's accepting himself/herself and others, positive attitude of a person to oneself and others characterizes this person as capable of moderate optimal attachment, when a person feels comfortable both in close relationships and alone [7].

Most scholars consider the solution to the problem of a person's relationships with the others to be in making a dialogue between the parties of interaction, and regard dialogism to be the main feature of helping behavior [10, p.119]. Another precondition for a dialogue is a person's trust in oneself and others. E. tends to think that a person's trust in oneself characterizes a human-actualizer with the high level of self-worth (E. Shostrom as cited by Skripkina [15, p. 34]). Thus, a dialogue may be seen as one of the forms of discourse held by a postmodern personality. However, in our view, characteristics of an individualist by M. Yatsyno questions the ability of such person to make a dialogue with the others, since narcissism of a person belongs to a «dark triad of a personality» together with psychopathy and machiavellism [3]. In our view, a modern personality inclined to individu-